

РОЗДІЛ 5

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 94(477)

<https://doi.org/10.32782/2663-6170/2019.16.19>

ВПЛИВ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ ОУН-УПА НА МІЛІТАРИЗАЦІЮ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО РУХУ

INFLUENCE OF THE NATIONAL LIBERATION STRUGGLE OF THE OUN-UPA ON THE MILITARIZATION OF THE MODERN UKRAINIAN NATIONALIST MOVEMENT

Сич О.М.,

*кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри публічного управління та адміністрування
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу,
голова Івано-Франківської обласної ради*

У статті автор аналізує парамілітарні структури сучасного українського націоналістичного руху від 1990 р. до сьогодні та вплив на процес їхнього становлення збройної національно-визвольної боротьби 40-50-х років ХХ ст. У залежності від такого впливу сформувалося три категорії парамілітарних націоналістичних організацій. Ті з них, які переважно базували свою діяльність на Заході та в Центрі України, зазнавали опосередкованого ідеологічного (СНПУ, трансформована у ВО «Свобода», та парамілітарні організації, що належали і належать до її сфери впливу) або безпосереднього організаційного та ідеологічного («Варта ДСУ» і «Тризуб» ім. С. Бандери) впливу ОУН-б і традицій національно-визвольної боротьби УПА. Натомість на ті з них, які діяли і діють на Сході та Півдні України (УНСО, «Патріот України», СНА), такий вплив відсутній.

Ключові слова: сучасний український націоналістичний рух, парамілітарні націоналістичні організації, ОУН-б, національно-визвольна боротьба УПА, Революція гідності, російсько-українська війна, добровольчі батальйони.

В статье автор анализирует парамилитарные структуры современного украинского националистического движения от 1990 г. до сегодняшнего дня и влияние на процесс их становления вооруженной национально-освободительной борьбы 40-50-х годов ХХ ст. В зависимости от такого влияния сформировались три категории парамилитарных националистических организаций. Те из них, которые преимущественно базировали свою деятельность на Западе и в Центре Украины, испытывали опосредствованное идеологическое (СНПУ, трансформированная в ВО «Свобода», и парамилитарные организации, которые принадлежали и принадлежат к ее сфере влияния) или непосредственное организационное и идеологическое («Стража ДСУ» и «Тризуб» им. С. Бандери) влияние ОУН-б и традиций национально-освободительной борьбы УПА. На те из них, которые действовали и действуют на Востоке и Юге Украины (УНСО, «Патриот Украины», СНА), такое влияние отсутствует.

Ключевые слова: современное украинское националистическое движение, парамилитарные националистические организации, ОУН-б, национально-освободительная борьба УПА, Революция достоинства, российско-украинская война, добровольческие батальоны.

In the article the author analyzes the paramilitary structures of the modern Ukrainian nationalist movement from 1990 till nowadays and the influence of the armed national liberation struggle in 40-50's of the twentieth century on the process of their formation. Three categories of paramilitary nationalist organizations were formed depending on such influence. Those of them who mainly based their activities in the West and in the Center of Ukraine were subjected to an indirect ideological influence (SNPU, transformed into «Svoboda», and paramilitary organizations that have belonged to and belong to its sphere of influence), or direct organizational and ideological influence («Warta DSU» and «Tryzub» named after S. Bandera) of the OUN-B and traditions of the national liberation struggle of the UPA. Instead, there are no such influences on those which have been active and operate in the East and South of Ukraine (UNSO, «Patriot of Ukraine», SNA).

Key words: modern Ukrainian nationalist movement, paramilitary nationalist organizations, OUN-B, national liberation struggle of the UPA, Revolution of Dignity, Russian-Ukrainian war, volunteer battalions.

Постановка проблеми. З початку російської військової агресії 2014 р. і в умовах зруйнованої політичним режимом В. Януковича української армії в Україні широкого поширення набув добровільний рух. На початковому етапі російсько-української війни саме добровольчі батальйони відіграли важливу роль у стримуванні російської

агресії. Процес їхнього формування значною мірою відбувався під впливом українських парамілітарних націоналістичних структур, і велике значення в їхній бойовій діяльності мав той досвід, який вони набули протягом свого існування. З уваги на це актуальним є питання дослідження мілітаризації українського націоналістичного руху і впливу

збройної національно-визвольної боротьби Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА) на становлення парамілітарних структур у сучасному націоналістичному русі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Автор статті ставить за мету дослідити процес становлення українських націоналістичних парамілітарних структур протягом періоду Незалежності України та виявити вплив на нього національно-визвольної боротьби ОУН-УПА. Таким чином, об'єктом цього дослідження є сучасний український націоналістичний рух, а предметом – його парамілітарна складова частина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних дослідженнях новітньої політичної історії України тема становлення націоналістичної складової частини партійно-політичного та громадського простору залишається ще недостатньо розкритою. Серед інших можна відзначити праці В. Кулика, В. Панченка, кандидатську дисертацію Е. Адрюценка, в якій у тому числі подано і розгорнутий аналіз історіографії проблеми [1]. Добрим науковим майданчиком для активізації таких досліджень стала постійно діюча наукова конференція «Ідеологія українського націоналізму на сучасному етапі розбудови Української держави». В її рамках написані наукові статті С. Адамовича, В. Алтухова, В. Бусленка, Б. Галайка, В. Труша, В. Рога, І. Кононова, М. Молочка, Б. Паски.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ще менш дослідженою є парамілітарна складова частина сучасного українського націоналістичного руху. Найгрунтовнішою на сьогодні є згадана вище дисертація Е. Андрюценка, окреме місце в якій займає огляд націоналістичних парамілітарних структур. У той же час вона неповною мірою охоплює всі аспекти формування парамілітарної складової частини сучасного націоналістичного руху, а зокрема й вплив на її формування збройної національно-визвольної боротьби ОУН-УПА. Достатньо схематично в ній відображені й ті зміни, які відбуваються в націоналістичному русі загалом та в його парамілітарному сегменті зокрема після Революції гідності 2013–2014 рр. і в умовах російсько-української війни. Саме дослідженню вказаних аспектів і присвячена ця стаття.

Виклад основного матеріалу. На початку даного дослідження автор висловлює гіпотезу, що збройна національно-визвольна боротьба ОУН-УПА 40-50-х років ХХ ст. здійснила опосередкований вплив на формування більшості структур сучасного українського націоналістичного руху і в процесі дослідження акцентуватиме на аргументах щодо її підтвердження.

Ця боротьба відбувалася в різних формах, ініційованих обома формаціями колись єдиної

ОУН – ОУН-мельниківської (ОУН-м) та ОУН-бандерівської (ОУН-б). Та безумовно, що найзначнішою була більш аніж десятирічна двофронтова підпільна збройна боротьба УПА проти армій нацистської Німеччини і Советського Союзу. Саме вона залишила найвагомий слід у свідомості українців і сформувала ту суспільну атмосферу, в якій творилися парамілітарні націоналістичні структури напередодні та після проголошення незалежності України [2, с. 28–30].

Першим таким парамілітарним об'єднанням стала «Варта Руху». Вона була створена для охорони громадських акцій Народного Руху України за перебудову (Рух) ще в умовах існування советського режиму й пройшла офіційну реєстрацію наприкінці 1990 р. Статут організації був виписаний відповідно до вимог тодішнього законодавства, однак насправді не відображав її реальних цілей та завдань. Керівники «Варти» не обмежували їх тільки охороною мирних акцій Руху, але були готові перетворити організацію на ядро збройного спротиву советському режимові. Відомий український дисидент і політв'язень В. Мороз, який вважав створення власних збройних сил головною умовою здобуття незалежності України і виступав за перетворення Галичини у своєрідну «українську Пруссію», високо оцінив діяльність «Варти Руху: «То – перша реальна формація української самооборони... це перша реальна сила». Створений ним у Канаді «Фонд століття» зайнявся збором коштів для цієї української парамілітарної сили. У 1991 р. «Варта Руху» стала однією з базових організацій для новоствореної Соціал-національної партії України (СНПУ). Із цього розпочалося зближення В. Мороза із СНПУ, а лідер «Варти руху» Ю. Криворучко ввійшов до вищого виконавчого органу партії – Комітету уповноважених, ставши уповноваженим із питань ідеології [1, с. 42; 3, с. 188; 4, с. 58].

Після утворення СНПУ перебрала радикальні методи «Варти Руху». Так, зокрема, в 1992 р. партія активно підтримувала створення Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП), і її загони брали під охорону окремі церковні споруди: Свято-Успенський собор Володимира-Волинського, Свято-Троїцький собор Луцька тощо. Під час підписання Масандрівських угод 1993 р. СНПУ разом із Українською консервативною республіканською партією (УКРП), Державною самостійністю України (ДСУ) та іншими громадськими і політичними організаціями взяла участь у створенні Надзвичайного комітету порятунку нації і держави (НКПНД). Тоді ж партія зініціювала формування добровільного воєнізованого об'єднання «Народні загони» (НЗ). Із добровольців було утворено дві сотні – робітничу та студентську. Активний вишкіл їхніх членів особисто проводив засновник школи «Бойового

гопака» В. Пилат та його учні. А вже 22-24 вересня того року в Києві відбулися сутички добровольців НЗ із представниками правоохоронних органів. Вони з'явилися на акцію у чорних одностроях, що відразу ж впадало у вічі і чітко відрізняло їх від одягнених у камуфляжний однострій «унсовців» [5; 4, с. 61; 1, с. 56].

У 1996 р. при СНПУ було створено Товариство сприяння Збройним силам та Військово-морському флоту України «Патріот України». Учасники тих подій стверджують, що в час найвищого розквіту організація нараховувала близько трьох тисяч організованих і вишколених молодих людей призовного віку. В той же час науковці називають значно скромніші цифри – в межах 300-400 осіб. Оскільки з 1993 р. в українському законодавстві було введено кримінальну відповідальність за створення та діяльність незаконних воєнізованих формувань, то установчі документи цієї громадської організації відповідали формальній назві. Проте насправді «Патріот України» продовжив традиції застосування радикальних методів «Варти Руху» та НЗ і брав участь у вуличних сутичках із ідеологічними опонентами та представниками правоохоронних органів. Найзначнішою з них була сутичка 7 листопада 1997 р. у Львові з прихильниками комуністичної ідеології, яких із провокаційною метою політичні опоненти привезли зі східних областей України. Проти декількох членів партії було порушено кримінальні справи. Після того, як у 2004 р. СНПУ трансформувалася у ВО «Свобода», «Патріот України» було офіційно розформовано [1, с. 130, 171; 4, с. 67; 3, с. 189].

Таким чином, аналізуючи діяльність парамілітарних націоналістичних структур, які перебували у сфері впливу СНПУ, вважаємо, що «Варта Руху», «Народні загони» та «Патріот України» належать до однієї організаційно-політичної традиції. Оскільки СНПУ в основу своїх ідеологічних засад опиралася на праці одного з провідних діячів ОУН-б Я. Стецька, то слід вважати що вона сформувалася під опосередкованим ідеологічним впливом ОУН-б і національно-визвольної боротьби УПА.

Хронологічно другою за часом виникнення, але першою за впливом і багатою на історію націоналістичною структурою парамілітарного типу стала Українська народна самооборона (УНСО). Вона була створена при Українській міжпартійній асамблеї (УМА) в 1991 р. в умовах здійснення спроби антидержавного перевороту у Кремлі. В подальшому УНСО здійснювала свою діяльність, так і не пройшовши державної реєстрації. Вже цього ж року організація вступила у протистояння з учасниками традиційної комуністичної демонстрації 7 листопада в Києві. Наступного року УНСО взяла участь у «поході на Крим», метою якого була «демонстрація сили»

місцевим сепаратистам. Тоді ж вона налагодила співпрацю з УПЦ КП і надавала їй підтримку у боротьбі за відокремлення від УПЦ Московського патріархату (МП). У липні 1995 р. члени УНСО взяли участь у масових сутичках із міліцією під час поховання Патріарха УПЦ КП Володимира Романюка (т. зв. «чорний вівторок»). Черговим й чи не останнім резонансним сплеском активності УНСО стала її участь у політичній кампанії 2001 р. «Україна без Кучми». Як правило, після кожної такої акції члени УНСО зазнавали кримінальних переслідувань. У період найбільшого розквіту в 1991–1995 рр. організація за підрахунками дослідників нараховувала біля 5 тис. бійців [1, с. 53, 97, 125].

Однак найбільшу славу УНСО здобула завдяки своїй участі в закордонних збройних конфліктах. Першим із них стала війна у Придністров'ї. В ній на боці проросійських сил воювало близько півтисячі бійців УНСО. Проте вже в Абхазькій війні 1993 р. біля 150 її представників займали протилежну позицію – виступили на боці Грузії проти проросійських сепаратистів. Значно меншою кількістю вони приймали участь і в бойових операціях на території Грузії в 1997–2001 роках. Третьою масштабною військовою кампанією за участю членів УНСО стала Перша чеченська війна. Тоді на боці чеченців протягом 1994–1996 рр. виступило близько сотні унсовців. Підтримували члени УНСО чеченських бійців у боротьбі з Росією і під час Другої чеченської війни, однак значно меншою чисельністю. Невеликі групи бійців УНСО також брали участь у конфліктах на території колишньої Югославії (як на боці Хорватії, так і Республіки Сербської), Нагірного Карабаху (на боці Азербайджану) й Таджикистану [1, с. 97–101, 110].

Загалом для ідеології та практичної діяльності УНСО були характерні панславистські мотиви, що проявлялося як в ідеологічних конструкціях, так і в суперечливій практиці участі в зарубіжних збройних конфліктах то на боці проросійських сепаратистських сил, а то й проти самої Росії. Незважаючи на причетність до неї сина Головного командира УПА Ю. Шухевича, ще можна говорити про вплив на УНСО форм ведення національно-визвольної боротьби УПА, однак не її світоглядних засад.

Свій воєнізований підрозділ у 1993 р. створила і ДСУ. Він декілька років діяв під назвою «Варта ДСУ» і в статутних документах значився як її «спортивна референтура». Чітка ідеологічна позиція партії, а зокрема трактування нації як етнічної спільноти, знайшла свій відбиток і на її парамілітарній структурі – зокрема, у прискіпливому ставленні до національності кандидатів. За весь період свого існування «Варта ДСУ» нараховувала близько 200 членів, не продемонстру-

вала яскравих сторінок у політичній діяльності і паралельно з розвитком внутрішніх конфліктів та занепадом ДСУ також занепада та припинила свою діяльність. Сам командир «Варти ДСУ» В. Стадніченко під час цих конфліктів залишив ряди партії [1, с. 50, 97; 6, с. 244].

Ще одне парамілітарне об'єднання, Громадську спортивно-патріотичну організацію «Тризуб» ім. С. Бандери («Тризуб»), було створено з ініціативи ОУН-б. Часом її створення вважається символічна дата 14 жовтня 1993 р. Першим головою організації став відомий на той час сучасний ідеолог українського націоналізму В. Іванишин. На державному рівні організація так і не отримала реєстрації, хоча деякі її місцеві підрозділи були легалізовані. «Тризуб» поширив свою діяльність не тільки на Заході України, але її осередки створювалися також в Центрі і на Сході. Піком піднесення організації вважається 1995 рік, а після цього ряд її членів були піддані кримінальним переслідуванням. Свої повноваження голови Центрального проводу у 1996 р. В. Іванишин передає Д. Ярошу, а той в 1998 р. – Є. Філю. В цей же час загострюються відносини «Тризубу» з ОУН-б, і в 1999 р. вони були офіційно розірвані [1, с. 58–61; 7].

Від самого початку «Тризубу» відводилася роль силової структури КУН. Хоча самі її представники наголошують, що завжди підпорядковувались виключно Проводові ОУН-б і спираються на пропаганду В. Іванишиним «теорію птаха», згідно з якою ОУН була її тулубом, а політична партія КУН та орденська організація «Тризуб» – крилами. Дослідники вважають, що в кращі роки своєї активності (1995–1996 рр.) організація мала у своїх рядах 2–3 тис. членів. Головними формами її діяльності були охорона заходів КУН, Всеукраїнського Братства ОУН-УПА, охорона споруд Української греко-католицької церкви (УГКЦ) під час її становлення і переходу до неї парафій УПЦ МП та забезпечення порядку під час всеукраїнських прощ у с. Зарваниця на Тернопільщині, проведення пропагандистських маршів і рейдів, вишкільна праця, фізична підготовка тощо. Особливий резонанс серед громадськості викликали кримський пропагандистський похід під керівництвом тодішнього курінного Д. Яроша в 1995 р., півтисячний марш разом із ветеранами ОУН-УПА та козацтва в Києві на свято Покрови в 1995 р. і такий же чисельний марш під час Прощі у с. Зарваниця в 1996 р. [7].

Автор був у числі організаторів Всеукраїнського методичного семінару-вишколу з проблем організації націоналістичних вишкільних молоді та молодіжних спортивно-патріотичних клубів для активу «Тризубу», що відбувся 13–15 травня 1994 р. у м. Яремче на Прикарпатті. Методичною основою для нього послужив досвід організації націоналіс-

тичного вишколу юнаків-старшокласників «Ідея до чину», що був проведений під керівництвом автора в жовтні 1993 р., та функціонування протягом 1993–1994 рр. юнацького спортивно-патріотичного клубу «Звитяга» в м. Яремче, створенням та функціонуванням якого також опікувався автор. Тоді ж «Тризуб» чи не вперше публічно продемонстрував парамілітарний характер, провівши чисельний і незвичний для цього невеличкого карпатського містечка марш своїх бійців [8; 9].

Часто правоохоронці затримували членів «Тризуба» зі зброєю, що ставало приводом до відкриття кримінальних справ. Резонансною свого часу стала історія нападу декількох членів організації на військову частину в Харківській області з метою заволодіння зброєю. Її учасники були затримані й отримали різні терміни ув'язнення. Протистояння членів організації з представниками кримінальних структур у Дніпродзержинську завершилося перестрілкою та судовою справою для одного з її учасників. Були факти залучення членів «Тризуба» і до з'ясування бізнесово-господарських стосунків (охорона Чернівецького машинобудівного заводу та сутички із правоохоронцями). Неоднозначною була участь організації в кампанії «Україна без Кучми». Тоді проти чинної влади об'єдналися різні за ідеологією опозиційні сили – від праворадикальних до лівих. Однак керівництво «Тризуба» заявляло, що блокування з лівими є неприпустимим, і неодноразово організувало напади на їхніх представників, що стало приводом для звинувачення їх у провокаціях [1, с. 97, 127–129, 13; 7].

На відміну від УНСО, «Тризуб» не брав участі в міжнародних збройних конфліктах. У той же час відомі його спроби налагодити співпрацю з білоруськими націоналістами. Так, зокрема, спочатку, в 1997 р. були налагоджені контакт із ними, а протягом 1998–1999 рр. за сприянням «Тризуба» створено білоруську парамілітарну націоналістичну структуру – Спортивно-патріотичну організацію «Край». Його члени проходили підготовку в тренувальних таборах «Тризуба» на території України [1, с. 171].

З уваги на те, що ОУН-б здійснювала предметний вплив на створення ДСУ та ініціювала створення «Тризуба», цілком закономірним був той факт, що «Варта ДСУ» і «Тризуб» серед інших аналізованих парамілітарних структур витримували найбільш вивірену ідеологічну лінію традиційного українського націоналізму в її трактуванні, в т. ч. й в наслідуванні традицій національно-визвольної боротьби УПА.

Із 2005 р. розпочинає свою діяльність у новому статусі громадська організація «Патріот України» (ПУ). Вона була утворена в 2005 р. у Харкові, і її лідери оголосили про спадкоємність від «Патріота України» львівського періоду, який існував при

СНПУ, й при цьому продовжили використовувати символіку цієї партії. Організація отримала офіційну реєстрацію, її лідером став колишній голова Харківської обласної організації «Тризуба» А. Білецький, а ряди поповнили вихідці з харківських осередків СНПУ, «Тризуба» та УНА-УНСО. Е. Андрищенко вважає, що у формах діяльності організації чітко проступали парамілітарні, а в ідеології – неонацистські та расистські мотиви. До подібних висновків приходять і А. Сошніков, вважаючи, що «Патріот України» «розробляє скоріше расистську і загальну східнослов'янську (із сильною домішкою язичництва), ніж українську етнічну лінію» [1, с. 171; 10].

Власне на ґрунті останнього відбулося остаточне розходження «Патріота України» з ВО «Свобода», хоч до цього часу ряд активістів належали одночасно до обох організацій (як от О. Однороженко, який очолював Харківську обласну організацію ВО «Свобода» й паралельно був ідеологічним референтом «Патріота України»). 15 грудня 2007 р. у м. Івано-Франківську відбулася внутрішньопартійна ідеологічна конференція «Сучасні виклики та реагування: ідеологічний фундамент та діюча Програма ВО «Свобода». Головні дискусії розгорілися над питанням т. зв. «расового націоналізму», з позицій якого виступив доповідь О. Однороженко. Однак вона не отримала підтримки від майже трьох десятків учасників конференції, які представляли партійні організації Волині, Вінниці, Запоріжжя, Івано-Франківська, Києва, Львова, Луганська, Рівного, Тернополя, Харкова, Черкас, Чернівців, Чернігова та ряду інших [11].

А вже 17 грудня того ж року «Патріот України» оприлюднив заяву, в якій «звинуватив керівництво ВО «Свобода» в злочинах проти Нації» і оголосив про розрив відносин із нею. «Тривалий час спостерігачами зі сторони «Патріот України» прив'язувався до «Свободи». Робилося це абсолютно безпідставно, з огляду на те, що «Патріот України» та ВО «Свобода» в ідеологічній, організаційній та практичній площині є концептуально різними структурами», – наголошувалося в заяві. Здійснюючи такий крок, його ініціатори робили розрахунок на створення власної партії. В заяві від 17 грудня прозвучало: «Розриваючи будь-які стосунки зі «Свободою», Організація «Патріот України» розуміє, що бере на себе весь тягар боротьби за майбутню соціал-націоналістичну Велику Україну. Організація «Патріот України», що будується за принципом «партії-армії», бере стратегічний курс на створення потужного Всеукраїнського Соціал-Націоналістичного Руху, в якому гідне місце займе й новостворена Соціал-Націоналістична Партія України разом із бойовими загонами «Патріота України» та соціал-націоналістичними профспілками» [12].

І справді, вже в листопаді 2008 р. на основі «Патріота України» була створена Соціал-національна асамблея (СНА). Окрім нього, до СНА увійшли декілька радикальних громадських ініціатив: Національна дія «РіД», Чернігівський правий рух «Українська Альтернатива», Одеське громадське об'єднання «Слава і Честь» (СіЧ). Про свою підтримку також заявили Українська націонал-трудова партія (УНТП), Свято-Андріївський козацький курінь та Громадянське об'єднання «Тверезий Київ». Серед регіональних підрозділів організацій, що входили до СНА, лише одна знаходилася на заході – в Івано-Франківській області. Але і вона нічим не проявляла себе в місцевому громадсько-політичному житті. Решта були зосереджені в Центрі (переважно в Київській області) та на Півдні і Сході України (Харків, Донецьк, Одеса) [10]. Там же й намагалися проводити свої акції, характерною ознакою яких були притаманні «Патріотів України» радикальні парамілітарні методи. В кінцевому підсумку СНА так і не змогла стати впливовим чинником політичного процесу.

Аналізуючи світоглядні засади «Патріота України» та СНА, можна прийти до висновку, що їм непритаманним було дотримуватися ідеологічної лінії традиційного націоналізму ОУН, а на форми їхньої діяльності не впливала історія національно-визвольної боротьби УПА.

Окремою і об'ємною для дослідження темою є участь парамілітарних націоналістичних організацій в революційних подіях періоду Незалежності. Вона виходить за межі цієї статті. А тому лишень побіжно зауважимо, що використання їхнього потенціалу в Революції на граніті 1991-го, Помаранчевій революції 2004-го та Революції гідності 2013–2014 рр. поступово зростало в міру зростання самого націоналістичного руху і динамізації та радикалізації революційних процесів в Україні. Пікового загострення вони набули під час Революції гідності. Її перебіг і переможне завершення були б неможливими без парамілітарної самоорганізації Євромайдану [13].

Саме під час цієї революції проявилася реальна, а не декларативна дієздатність українських націоналістичних структур і їхня участь у цій самоорганізації. ВО «Свобода», яка на той час домінувала в націоналістичному русі, здійснила масову мобілізацію членів партії та проводила регулярну ротацію своїх «сотень» для участі в столичних акціях протесту і протистояння з правоохоронними структурами. Незалежні експерти вказують, що серед інших партій ВО «Свобода» домінувала кількістю задіяного членства як на центральному Майдані в Києві, так і на всіх регіональних майданах від Галичини до Криму. Її участь зафіксована й у відсотково найбільшій кількості акцій протесту [13, с. 263].

Крім ВО «Свобода», іншою виразно націоналістичною структурою в цій революції став громадський рух «Правий сектор». Датою його створення вважається 28 листопада 2013 р., а назва походить від місця розташування в революційному наметовому таборі. До нього увійшли як відомі націоналістичні організації, які напередодні революції перебували в кризовому стані і вже не відігравали суттєвої ролі в політичному процесі, так і ті, які здійснювали локальний вплив на суспільно-політичні процеси. Для перших революційні події 2013–2014 рр. давали шанс на реанімацію своїх впливів. Ініціатором створення «Правого сектора» вважають «Тризуб». До нього увійшли представники ще двох відомих націоналістичних структур – УНА-УНСО та «Патріота України», а також організацій «Білий Молот», «Чорний комітет», «Комітет визволення політв'язнів», близька до ВО «Свобода» «Карпатська Січ», окремі націоналісти та футбольні фанати. Починаючи із січня 2014 р. за «Правим сектором» поволі починає закріплюватися неформальний статус лідера націоналістичного руху [13, с. 264].

Післяреволюційна атмосфера, а особливо початок російсько-української війни, стали сприятливим середовищем для подальшого розвитку парамілітарного руху та використання військової тематики в політичному процесі. Створюються добровольчі батальйони, виникають нові політичні сили з парамілітарним ухилом, військова тема активно експлуатується в технологіях дочасних президентських та парламентських виборів.

Досвід націоналістичних парамілітарних організацій став особливо цінним під час створення добровольчих батальйонів. Одним із перших виник батальйон «Азов», до якого увійшли представники «Патріота України», СНА та «Автомайдану». Його командиром став лідер двох перших націоналістичних структур А. Білецький. Наступним з ініціативи «Правого сектора» постав «Добровольчий український корпус» (ДУК). Його очолив А. Стемпіцький, який водночас лишився командиром «Тризуба». Партія ВО «Свобода», використовуючи свою присутність у парламенті та післяреволюційному Уряді, створила батальйон МВС «Січ» під командуванням О. Писаренка та добровольчий батальйон «Карпатська Січ» на чолі з О. Куциним. Останній пізніше був переведений у 93-ю Окрему механізовану бригаду (ОМБ) Збройних сил України (ЗСУ) в якості зведеної штурмової роти. Без прив'язки до якоїсь конкретної політичної сили на базі батальйону територіальної оборони м. Ніжин влітку 2014 р. постав добровольчий батальйон «ОУН». Якийсь час він входив до складу ДУК, а дещо пізніше сформувався як окремий добровольчий батальйон на чолі з відомим націоналістичним активістом М. Коханівським. Принагідно слід зауважити,

що реального відношення до обох формацій ОУН він не мав і навіть більше – після влаштованої у 2017 р. у Києві перестрілки та порушення проти М. Коханівського кримінальної справи обидві традиційні формації ОУН-м та ОУН-б відмежувалися від нього і закликали громадськість не зловживати іменем ОУН. Окремий підрозділ було сформовано і членами організації «Братство» Д. Корчинського. Спочатку він входив до складу батальйону «Азов», потім перейшов до батальйону «Шахтарськ», і врешті на його основі було сформовано роту спеціального призначення МВС «Свята Марія» під командуванням Д. Лінька, якого потім замінив О. Середюк. Була також інформація про створення окремого підрозділу членами УНСО [1, с. 190–192; 14].

Існуюча ситуація створила зручні умови для ребрендингу і переформатування тих парамілітарних націоналістичних структур, які напередодні Революції гідності 2013–2014 рр. перебували у кризовому стані та перестали здійснювати вагомий вплив на суспільно-політичні процеси. В березні 2014 р. у політичну партію на підставі установчих документів УНА і шляхом її перейменування трансформувалася громадський рух «Правий Сектор» (ПС). Його головою був обраний Д. Ярош, а до провладу також увійшли представники «Тризубу», УНА-УНСО та «Патріота України»-СНА. Втім, недавня революційна популярність ПС так і не була конвертована у відповідні політичні результати. Під час дочасних президентських виборів Д. Ярош набрав лише 0,7% голосів, а ПС в таких же парламентських виборах – 1,8%. Наприкінці 2015 р. Д. Ярош покинув партію, оголосивши про формування на базі окремих батальйонів «Добровольчого українського корпусу» нового політичного проекту – Національний рух «Державницька ініціатива Яроша» (ДІЯ). Втім, поки що про реальну діяльність партії відомо небагато: на сайті партії в основному публікуються заяви, повідомлення про створення регіональних організацій та звіти з військово-спортивних навчань чи новини з фронту [15].

Невдовзі після реєстрації ПС представники УНА-УНСО та «Патріота України»-СНА вийшли з нього, намагаючись відновити власні політичні проекти. В 2015 р. безуспішно такі спроби здійснювала УНА-УНСО, отримавши врешті від Міністерства юстиції відмову в реєстрації. Значно успішніше діють «Патріот України»-СНА. Практично припинивши своє існування у 2014 р. і трансформувавшись у полк «Азов» та громадську організацію «Цивільний корпус», їхні представники навесні 2015 р. повертаються до ідеї відновлення партійного проекту і створюють партію «Національний корпус». Щоправда, процес затягнувся до 2016 р., і символічним днем створення партії вважається знакова для українців дата

14 жовтня – свято Покрови Пресвятої Богородиці. Очолив партію А. Білецький, обраний у дочасних виборах 2014 р. до парламенту у столичному мажоритарному окрузі № 217 [15].

ВО «Свобода» частково втратила свою популярність після Революції гідності, відображенням чого стали результати дочасних президентських та парламентських виборів. У перших її лідер О. Тягнибок отримав 1,16% голосів, а партія в парламентських – 4,71%. У той же час шестеро членів партії стали народними депутатами в одномандатних мажоритарних округах. Такі результати багато членів партії та її прихильників сприйняли як поразку. Однак ВО «Свобода» продовжила боротьбу за свою електоральну і націоналістичну нішу. Серед арсеналу її методів залишилися і парамілітарні традиції: публічні марші, смолоскипні походи, внутрішні вишколи тощо. Суттєво цей напрям діяльності посилили створений із учасників російсько-української війни «Легіон Свободи» та громадська організація «Сокіл», що перебуває у сфері впливу партії й значна кількість членів якої також брали участь у цій війні.

На початку 2017 р. три найавторитетніші націоналістичні сили післяреволюційного періоду – ВО «Свобода», «Національний корпус» та «Правий сектор» – оголосили про об'єднання зусиль для спільного досягнення цілей. Для цього їхні лідери О. Тягнибок, А. Білецький і А. Тарасенко 16 березня 2017 р. у Київському міському будинку вчителя підписали «Національний маніфест», в якому визначили подальший план дій у разі перемоги на виборах. Цей політичний документ також підтримали ОУН-м на чолі з Б. Черваком, КУН (С. Брацонь) та організація «С14» (С. Мазур). Таке об'єднання значно посилило кумулятивний ефект націоналістичних акцій, що яскраво засвідчив традиційний «Марш слави УПА», який на честь 75-річчя УПА 14 жовтня 2014 р. у Києві вперше спільно провели три названі політичні сили, і за різними даними він нараховував від 10 до 20 тис. учасників [16; 17; 18].

Аналізуючи перспективи цього націоналістичного об'єднання, ряд експертів сходяться на тому, що воно має реальні шанси потрапити до українського парламенту, адже націоналістичне електоральне поле сягає 7-10% тих громадян, які потенційно можуть взяти участь у наступних виборах. У той же час напередодні президентських виборів 2019 р. учасникам об'єднання не вдалося втримати досягнутий рівень консолідації. ВО «Свобода» за підтримки ОУН-м, КУН, «Правого сектора» та руху С14 висунула кандидатом на пост Президента України віце-спікера Верховної Ради в 2012–2014 рр. Р. Кошулинського, який позиціонується як «єдиний кандидат націоналістів». Натомість партія «Національний корпус», пред-

ставники і прихильники якої розгорнули в соціальних мережах дискусію зі своїми опонентами із ВО «Свобода» щодо того, хто міг би бути кращим кандидатом на цю посаду – Р. Кошулинський чи їхній лідер А. Білецький, у кінцевому підсумку утрималася від участі в цих виборах [17; 19; 20].

Оскільки організаційні основи цих партій, незалежно від здійсненого ребрендингу і трансформацій, закорінені в їхній чи їх організаційно-попередників дореволюційній діяльності, то і їхні ідеологічні основи не зазнали суттєвих змін. Очевидно, з тим уточненням, що проти волі під впливом російської пропаганди, яка всіх захисників України від російської військової агресії подавала в якості «бандерівців», ідеологічний вплив традиційного українського націоналізму та національно-визвольної боротьби УПА став поширюватися і на «Національний корпус» як організаційного спадкоємця «Патріота України»-СНА. Виявом цього, очевидно є і той факт, що днем заснування партії вважається символічна для українських націоналістів дата 14 жовтня, яка, крім релігійного змісту, також вважається і датою заснування УПА.

Таким чином, у сучасному українському націоналістичному русі починаючи від 1989 р. і до сьогодні завжди вагомо присутня парамілітарна складова частина. Першою з таких організацій постала «Варта Руху», що в подальшому стала однією з базових структур для створення СНПУ, пізніше трансформованої у ВО «Свобода». СНПУ-«Свобода» перебрали від «Варти Руху» традиції використання парамілітарних методів політичної боротьби і постійно застосовували їх як самостійно, так і через створювані припартійні структури: «Народні загони» і Товариство сприяння Збройним силам та Військово-морському флоту України «Патріот України» в 90-х – на поч. 2000-х років та «Легіон Свободи» і «Сокіл» після Революції Гідності і в умовах російсько-української війни. Оскільки СНПУ в якості своєї світоглядної бази використала ідеологічну спадщину чільного діяча ОУН-б Я. Стецька, то всі подальші генезисно пов'язані з нею парамілітарні структури також дотримувалися цієї лінії, і на їх діяльність опосередкований вплив мали традиції і методи революційно-визвольної боротьби УПА.

Безпосередній організаційно-ресурсний та світоглядний вплив на частину парамілітарної складової частини сучасного націоналістичного руху здійснила ОУН-б, яка мала відношення до створення ДСУ та ініціювала створення КУН і «Тризуба» ім. С. Бандери. Відповідно, останній перебував під ідеологічним впливом ОУН-б і традицій національно-визвольної боротьби УПА, й цей вплив також автоматично перенісся і на парамілітарну припартійну структуру ДСУ – «Варту ДСУ».

Найзнаковішою українською націоналістичною парамілітарною організацією всього періоду незалежності України була УНСО. Її історія насичена участю як у внутрішньоукраїнських політичних процесах, так і в міжнародних військових конфліктах. Однак, незважаючи на залучення до керівного складу в різні періоди її існування сина Головного командира УПА Ю. Шухевича, світоглядні основи цієї організації відрізнялися від ідеологічних засад традиційного українського націоналізму і значною мірою базувалися на панславистських концепціях. Відповідно, і вплив національно-визвольної боротьби УПА обмежувався хіба що наслідкуванням її методів.

Не була притаманною традиційна ідеологія українського націоналізму та відсутнім був вплив традицій національно-визвольної боротьби УПА і на парамілітарні націоналістичні структури, що організаційно базувалися на теренах Східної та Південної України – відновлений у Харкові після ребрендингу СНПУ «Патріот України» та створена на його базі СНА. Окрім панславистських, для їхнього світогляду також були характерними й неонацистські та расистські мотиви.

Революція гідності 2013–2014 рр. дала шанс для політичної реанімації тим парамілітарним організаціям, які до цього часу вже перестали суттєво впливати на суспільно-політичні процеси: УНСО, «Тризуб», «Патріот України»-СНА. Вони увійшли до громадського руху «Правий сектор», який поряд із передреволюційним лідером націоналістичного руху партією ВО «Свобода» здійснював найбільший серед інших націоналістичних структур вплив на перебіг революції.

Із початком російсько-української війни досвід українських націоналістичних парамі-

літарних організацій вирішально вплинув на формування добровольчого руху, який відіграв вагомую роль у стримуванні російської військової агресії. На базі «Патріота України»-СНА створено батальйон «Азов», зусиллями «Правого сектора» – «Добровольчий українських корпус», ВО «Свобода» сформувала батальйон МВС «Січ» та добровольчий батальйон «Карпатська Січ», «Братство» Д. Корчинського – роту спеціального призначення МВС «Свята Марія», незалежно від партійних впливів сформувався добровольчий батальйон «ОУН» тощо.

Із початком російсько-української війни військова тематика стала провідною і в політичних процесах та партійному будівництві. Її використовують політичні сили різної світоглядної спрямованості. Зокрема, ця атмосфера сприяє і трансформації ряду парамілітарних націоналістичних сил. Практично використавши установчі документи УНА, «Тризуб» трансформувалася в партію «Правий сектор», а СНА-«Патріот України» – в партію «Національний корпус».

Під впливом військового протистояння з Росією, яка пропагандивно всіх захисників України відносила до категорії «бандерівців», посилюється ідеологічний вплив традиційного українського націоналізму і збройної національно-визвольної боротьби УПА на всі аналізовані націоналістичні структури, а зокрема й на «Національний корпус» як організаційного спадкоємця «Патріота України» та СНА.

Стаття розкриває перспективу подальших досліджень сучасного націоналістичного руху, зокрема набутого за роки Незалежності досвіду та перспектив консолідаційних процесів в українському націоналістичному русі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андрущенко Е. Українські праворадикальні організації у контексті суспільно-політичних процесів (кінець 1980-х – 2015 рр.) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : [спец.] 07.00.01 «Історія України» ; Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2015. 284 с.
2. Сич О. Витоки українського націоналізму та розвиток і генеалогія ОУН (1891–2005). *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2017. Ч. 29-30. С. 26–35.
3. Паска Б. Відносини Валентина Мороза із Соціал-національною партією України. *Соціальна політика в теорії і практиці українського націоналізму: історія і сьогодення : мат. VII всеукр. наук. конф., присвяченої 75-й річниці УПА (Івано-Франківськ, 19-20 травня 2017 р.)*. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2017. С. 187–196.
4. Зелік Р. Історія СНПУ – ВО «Свобода». Основи націоналізму. Курс І. Івано-Франківськ : Інститут політичної освіти ВО «Свобода», 2008. С. 56–71.
5. Історія ВО «Свобода». URL : <http://svoboda.org.ua/party/history/> (дата звернення: 03.08.2017).
6. Труш В. Націоналістичні організації України періоду Незалежності: здобутки, втрати, перспективи. *Ідеологія українського націоналізму на сучасному етапі розбудови Української держави : мат. міжн. наук. конф. (Івано-Франківськ, 12-13 жовтня 2006 р.)*. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. С. 239–247.
7. Сута І. Розвиток націоналістичного руху на сучасному етапі / Іван Сута. URL : <http://banderivets.org.ua/rozvytok-natsionalistichnogo-ruhu-na-suchasnomu-etapi.html> (дата звернення: 04.08.2017).
8. Програма методичного семінару командирів ДУН і аналогічних формувань та комендантів молодіжних націоналістичних вишколів (м. Яремче, 13-15 травня 1994 р.). Архів автора.
9. «Ідея до чину». *Галичина*. 30 жовтня 1993.

10. Сошніков А. О. Сучасні українські ультра-націоналістичні угруповання (регіональні особливості). URL : file:///C:/Users/Admin/Downloads/VKhnpri_filos_2012_37_5.pdf (дата звернення: 11.11.2017).
11. Матеріали внутрішньопартійної ідеологічної конференції ВО «Свобода» «Сучасні виклики та реагування: ідеологічний фундамент та діюча Програма партії». Архів автора.
12. Заява Організації «Патріот України» про розрив стосунків з ВО «Свобода». URL : <https://www.ar25.org/article/zayava-organizaciyi-patriot-ukrayiny-pro-rozryv-stosunkiv-z-vo-svoboda.html> (дата звернення 03.08 2017).
13. Сич О.М. Вплив українських націоналістичних структур на перебіг Революція гідності 2013–2014 рр. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. К. : «Видавництво «Гілея», 2018. Вип. 136(9). С. 262–267.
14. Засуджуємо самовільне використання і присвоєння назви «ОУН». URL : <http://ukrnationalism.com/news/officially-oun/2935-zasudzhuemo-samovilne-vykorystannia-i-prysvoiennia-nazvy-oun.html> (дата звернення: 11.11.2017).
15. Радчук О. Праві замикають фланг: чому дедалі більше політиків тяжіють до націоналізму? URL : <https://www.slovoidilo.ua/2016/10/24/infografika/polityka/pravi-zamykayut-flanh-chomu-dedali-bilshe-politykiv-tyazhiyut-do-nacjonalizmu> (дата звернення: 28.11.2017).
16. Націоналісти підписали та представили Національний маніфест. URL : <http://svoboda.org.ua/news/events/00114270/> (дата звернення: 28.11.2017).
17. Радчук О. Завжди праві: що нового запропонують виборцям об'єднані націоналісти? URL : <https://www.slovoidilo.ua/2017/03/17/kolonka/aleksandr-radchuk/polityka/zavzhdy-pravi-novoho-zaproponuyut-vyborcyam-obyednani-nacjonalisty> (дата звернення 30 липня 2017).
18. Як відбувався марш націоналістів у Києві до 75-річчя УПА. URL : <https://hromadske.ua/posts/marsh-natsionalistiv-u-kyievi> (дата звернення: 28.11.2017).
19. Всеукраїнське об'єднання «Свобода» висунуло голову секретаріату партії Руслана Кошулинського кандидатом на посаду Президента України. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/2624422-svoboda-visunula-kosulinskogo-u-prezidenti.html> (дата звернення 03 лютого 2019).
20. Політична партія «Національний корпус» не висуває кандидата від політсили на посаду Президента України на виборах 31 березня 2019 року. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/2627120-nackorpus-ne-bude-visuvati-kandidata-u-prezidenti.html> (дата звернення 03 лютого 2019).